KELÂM İLMİ ve

İSLÂM HUKUKUNDA

İÇERİK SORUNLARI

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-9519-87-8
Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 83
Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantılar Dizisi: VIII

Kitabın Adı
İslâmî İlimlerde Metodoloji– VIII
Kelâm İlmi ve İslâm Hukukunda İçerik Sorunları

Koordinatörler
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi
Prof. Dr. Mürteza BEDİR
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Editörler
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Mehmet BULĞEN
Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

Yayına Hazırlayanlar
Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Kapak Tasarımı
Halil YILMAZ

Baskı, cilt: Pasifik Ofset
Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 20706

1. Basım
Aralık 2017 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruç Reis Mah. 12. Sokak No: 40-42 Esenler/İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

Orhan KOLOĞLU*

Klasik Kelâm'ın Günümüzde İhmal Edilen Bir Konusu: Teklif

İlerleyen satırlar Kelâm İlminin günümüzdeki konumuna ve içeriğine ilişkin tartışmalara katkı amacıyla mütevazı bir öneri yapmayı amaçlamaktadır.[103]

Bilindiği üzere kelâm tarihi hakikat iddiasında bulunan söylemlerin birbiriyle mücadele ettiği, sürekli tez ve antitezin çarpıştığı bir süreçtir. En azından 6/12. yüzyılın sonuna kadar süren bu mücadelede teolojik alana hâkim bir söylemin karşısına yeni bir söylemin çıktığı görülecektir. Tez ve antitezin çarpışmasında galip gelen söylem, rakibinin söyleminden de bir şeyler alarak (bir anlamda "sentez" yaparak) hâkim söylem olarak kendisini sonraki dönemlere atmaktaydı. Sözgelimi gayri İslâmî unsurların "akîde"yi tehdit altına alan teolojik söylemi karşısında Mu'tezile çıkmış, Mu'tezile bu mücadeleden galip çıkarak teolojik alana hâkim olmuştur. Mu'tezile'nin hâricî unsurlara yönelik olarak geliştirdiği kelâmı iç bünyeye uygulama çabası (=Mihne) karşısında ise Ehl-i sünnet çıkmış, Mu'tezile'nin mücadelesinden galip çıkarak sonraki nesle hâkim söylem olarak çıkmıştır. Ehl-i sünnet'in karşısına ise farklı dinamiklere sahip Meşşâî felsefe bir hakikat iddiası olarak çıkmıştır. Bu mücadeleden de Ehl-i sünnet galip çıkarak, yeni bir hakikat iddiasının ortaya çıkacağı 19. yüzyıla kadar hâkim ve geçerli hakikat iddiası olarak kalmıştır.

Bu hakikat iddialarının çarpışmalarında dikkat edilmesi gerek nokta, bu mücadelenin taraflarının birbirine göre söylem

* Doç. Dr.Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm ABD Öğretim Üyesi, orhankologlu@hotmail.com

[103] Bu satırlar 20-21 Mayıs 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Kelâm İlmi ve İslâm Hukukunda İçerik Sorunları" başlıklı toplantı vesilesiyle kaleme alınmıştır.

geliştirdikleri ve ister metot ister muhteva açısından olsun birbirinden bir şeyler aldıklarıdır. Sözgelimi Mu'tezile'nin aklı önceleyen bir söyleme sahip olmasında, ortak bir kutsal metne dayanmadığı muhalifleri karşısında ortak zemin olarak sadece aklın kalmış olmasının payı oldukça büyüktür. Yani Mu'tezile rakibinden bir anlamda metodu almıştır. Ya da, "felsefî kelâm" tabirinin de açığa vurduğu gibi, Gazzâlî sonrası kelâm-felsefe çarpışmasında mücadeleden galip çıkan (Ehl-i Sünnet) kelâmcıların(ın) felsefeden pek çok kavram ve düşünceyi aldığı da ortadadır.

Diğer bir deyişle (Ehl-i Sünnet) kelâm(ı) felsefeden muhtevayı almıştır. Bu karşılıklı etkileşim aslında kelâmın içeriğini de belirlemekteydi. Her nesilde kelâmcılar pratik faydayı gözetmenin bir sonucu olarak, özellikle rakibinin kendisini (kendi temsil ettiği değerler alanını) eleştirme vasıtası olarak kullandığı konulara daha fazla önem vermekteydi. Sözgelimi esas itibariyle gayri İslâmî unsurlara, hatta "Tanrısız" söylemlere karşı geliştirilmiş Mu'tezile kelâmıyla, temelde Müslüman bir rakibe karşı geliştirilmiş Ehl-i sünnet kelâmının içerik açısından tamamen örtüşmesini beklemek bütünüyle mantıklı yaklaşım olamaz.

Sözgelimi tarih boyunca Tanrısız bir kâinat tasavvuruna ulaşmanın her daim en büyük kozu olmuş kötülük probleminin (ya da "elem" probleminin), esas itibariyle Tanrısız teolojileri rakip edinmiş bir kelâm söyleminde daha fazla yer edinmesi gayet doğaldır. Ancak aynı konuyu zaten Allah'ın varlığını, O'nun asla kullarına zulmetmeyeceğini, hikmetsiz iş yapmayacağını en baştan kabullenmiş bir yapı karşısına çıkmış bir kelâm söyleminde aynı ağırlıkla beklemek haksızlık olacaktır. Zira böyle bir şey zâittir. O yüzden Mu'tezile kendi sisteminde elem problemine ciltler dolusu yer ayırırken,[104] Ehl-i sünnet sadece

[104] Sözgelimi Kâdî Abdülcebbâr abidevî eseri *Muğnî*'nin XIII. cildinin yarısından fazlasını elem konusuna ve elem problemini çözmede anahtar rol biçilen ivaz konusuna ayırmıştır. Bk. Kâdî Abdülcebbâr, *el-*

Mu'tezile'nin bu konuyu çözmeye çalışırken oluşturduğu söylemin bazı iddialarını reddetmek amacıyla nispeten "şer problemi" olarak kısaca değinmiştir. Pek tabiî bu, Ehl-i sünnet kelâmcılarının konuyu anlamadıkları, anlamaya ve altından kalkmaya "çap"larının yetmediğini değil, sadece buna gerek duymadıklarını göstermektedir. Çünkü bunu gerektirecek bir vasat yoktur.

Kelâmcıların aslında gündemi çok iyi takip ettiklerini gösteren bu durumun bir benzeri de teklif konusudur. Allah'ın insana zorluk içeren birtakım filleri yüklemesini ifade eden teklif esasında Kelâm İlminin iki temel konusundan biri olan ta'dîl ve tecvîr konusunun eksenini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle Allah-insan ilişkilerini ifade eden temel kavramdır. Zira insanın yükümlü olduğu fiillerin oluşumundaki rolü ve irade hürriyeti, bu fiilleri yapmasına yönelik vasatın hazırlanması (nübüvvet, aslah, lütuf vs.) ve bu fiillerin karşılığında terettüp eden sonuçlar (sevap-ikâb) aslında sırf teklif müessesesi var olduğu için vardır. Pek tabiî bütün bunlara yönelik açıklamalar ne kadar makul, kendi aralarında ne kadar tutarlı olursa olsun aslında bu kavramların mevcûdiyetini gerektiren temel kavramın makul açıklanması yapılamadıktan sonra hiçbirinin geçerliliği kalmayacak, hatta gerekliliği bile olmayacaktır.

Şüphesiz Allah'ın insanı birtakım yükümlülüklerle mükellef tutması, Allah'ın varlığını, O'nun âlem üzerindeki hâkimiyetini, insana merhametli ve hikmetli davrandığını, dolayısıyla kendisine birtakım şeyler yüklenmesinin –kendisi anlamasa bile– mutlaka bir sebebi olduğunu kabul eden; kısaca "teslim" olan bir insan için sorgulanacak bir tarafı yoktur. Hele bir kimse Allah'ın insana dilediği gibi davranabileceğini kabul ettiğinde problem sorgulama çemberinin bütünüyle dışında kalacaktır. Böyle bir yapı içerisinden teklifin sebebine dair gelen bir

---

Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, XIII: *el-Lutf* (nşr. Ebü'l-Alâ Afîfî), Kahire: Matbaatü Dâri'l-kütübi'l-Mısriyye 1962, s. 226-568.

soru sorgulamak ve buradan da daha "büyük" sonuçlara ulaşmak için değil, olsa olsa içinde bulunduğu vasatı bir nebze de olsa anlayabilmek için olacaktır. Dolayısıyla böyle bir yapıyı temsil eden ve en büyük muhalifi de böyle bir söylemin temel önermelerini kabul eden bir kelâmî söylemin bu probleme detaylı bir şekilde eğilmesi beklenmemelidir. Diğer bir deyişle nihayetinde müslüman olan Mu'tezile'ye karşı geliştirilmiş Ehl-i sünnet'in teklif konusuna eğilmemesi gayet doğaldır. Hatta Mu'tezile'nin teklifi sorgulayarak buradan İslâm'ın temel ilkelerini sarsacak sonuçlara atlaması imkânsız olduğu için Ehl-i sünnet'in bu konuya eğilmesinin bir anlamda gereksiz olduğu bile söylenebilir.

Oysa Mu'tezile böyle bir vasatta değil, İslâm'ın temel ilkelerini sorgulayan ve buradan daha "büyük" sonuçlara atlamaya çalışan muhaliflere karşı oluşmuştu. O yüzden İslâm'ın temel ilkelerini sorgulayarak bunları İslâm'ın akıl dışılığını, dolayısıyla geçersizliğini kanıtlamanın aracı kılmak isteyen yapıların bu amaçla kullandığı müesseseleri savunmak zorundaydı. Pek tabiî bu amaçla kullanılan müesseselerden biri de tekliftir. Nitekim İbn Metteveyh teklif konusunun başlangıcını oluşturan ve teklif konusunun gündeme gelmesinin sebebini teşkil eden insanın yaratılışındaki sebep ve hikmet konusuna girerken dile getirdiği "Mülhidlerden bazıları Allah'ın yarattıklarını yaratmasının hikmetin yönünü ve yakın (*'âcil*) ve uzak (*âcil*) faydaları sunmasının sebeplerini bilmediklerinden bunu Yaratıcının varlığının reddedilmesinin vasıtası yapmışlardır" derken bu hususa işaret etmekteydi.[105] Aslında Allah-insan ilişkisinin temel kavramı ve sembolü olan teklifin sorgulanması günümüzde Allah'ın varlığını reddetmenin bir vasıtası olarak kullanılmasa da, Allah-âlem/insan ilişkilerini koparak işlevsiz bir tanrı anlayışını kurmayı amaçlayan ve İslâm açısından özü iti-

[105] İbn Metteveyh, *el-Mecmû' fi'l-Muhît bi't-teklîf*, II (nşr. J. J. Houben – Daniel Gimaret), Beyrut: Dârü'l-meşrik 1981, 174.

bariyle yaratıcının varlığının reddedilmesini amaçlayan ateizmden pek de bir farklılık ifade etmeyen bir felsefî söylemin; deizmin temel amaçlarından biri ve hatta belki de en önemlisidir. Nitekim deizmin ibadete yer vermeyen Tanrı ve din anlayışına sahip olması[106] zaten teklifi anlamsız kılmaktadır. Zaten bu tehlikeli söyemi dile getiren İbn Metteveyh'in bunun örneği olarak da klâsik İslâm düşüncesinin en büyük deisti Ebû Bekir Zekeriyyâ er-Râzî'nin ismini vermesi de bunu teyit etmektedir.[107]

Mutezilîler erken dönemlerden itibaren İslâm'ın Allah-insan ilişkilerini düzenleyen bu ilkeye yönelik İslâm-dışı deistik temelli eleştirilerin dini işlevsiz kılacağını ve nihayetinde bir bütün olarak ortadan kaldıracağını farkettiklerinden mesailerinin önemli bir kısmını İslâm'ın dünyevî alanla bağlantısını sağlayan bu konuya harcamaya başladılar. Hatta öyle ki, hiç değilse söylem bazında, kelâmî söylemlerini bu ilke etrafında şekillendirdiler. Zira dinin ortaya koyduğu bütün esasların ancak teklifle anlam kazanacağının bilincindeydiler. Nitekim insanın kendisi üzerine hâkim, âmir, kaderi üzerinde etkin bir varlık karşısında bulunmadığının bilincinde olduğunda O'na tapınmayacağı, tapınmayacağı bir Tanrı'yı da tanıma gayreti içerisinde olmayacağı açıktır. İşte bu sebeple Kâdî Abdülcebbâr bütün kelâm sistemini içeren eserinin ismini *el-Muhît bi't-teklîf* olarak belirlemiştir.

Böylelikle Mutezilî anlayışta teklif, Sünnî bilinçte hapsedildiği emir ve yasakların mahiyeti vs. gibi dar kapsamın ötesinde, insanın varlık sebebini ve Allah'la ilişkisinin temel mahiyetini açıklamayı hedefleyen daha geniş teorik bir çerçeveye oturmuştur. Diğer bir deyişle Mutezilîler teklif müessesesini önce fıkhın değil, kelâmın konusu yapmışlardır. Onların teklifin geçerliliğini ortaya koymak için yaptıkları açıklamaların özü Allah'ın insana verdiği değerdir. Zira Allah insanı, sırf ona fayda

---

[106] Bk. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları 1987, 143.

[107] Bk. İbn Metteveyh, *a.g.e.*, II, 174.

vermek için yaratmıştır.[108] Onu teklife muhatap kılarak başka hiçbir şekilde ulaşma imkânı olmadığı yüksek derecelere ulaşma fırsatı sunmuştur.[109] Yani ona yücelme imkânı tanımıştır. Diğer bir deyişle insanın Allah'a ibadet etmesi Allah için değil, insana başka hiçbir şekilde ulaşamayacağı faydalara ulaşma imkânı tanıması hasebiyle insana yönelik bir faydadır. Mu'tezile'nin bu cevabının tatmin edici olup olmadığı pek tabiî tartışmaya açıktır. Ancak burada Mu'tezile'nin zamanın ruhuna uygun olarak esas problemi gündemine almış olmasıdır.

Günümüzde İslâm'ın içinde bulunduğu ortam tıpkı İslâm'ın ilk ciddi entelektüel tehditle karşılaştığı zamanlardaki (II/VIII. asır) ortamın neredeyse aynısıdır. Tıpkı o dönemdeki gibi İslâm'ı topyekûn ortadan kaldırmaya yönelik eleştirilerin odağındadır. Ve tıpkı o zamanlardakine benzer şekilde teklifin mahiyetini sorgulayan "Niçin ibadet ediyorum?" sorusu sıklıkla sorulmaktadır. Felsefî bir anlayış olarak olmasa da bir yaşam biçimi olarak gittikçe gelişen deizmin temel karaktersitiğini yansıtan bu soruya tatminkâr cevap verildiğinde en azından deizmin elindeki kendisine geçerlilik kazandırmak amacıyla kullandığı en önemli vasıta ortadan kalkacaktır. Buradaki ilginç nokta aslında bu tartışmaların yeni konular olmayıp, gelenekte karşılığının olmasıdır. Pek tabiî geleneği sadece Ehl-i sünnet'ten kabul etmemek şartıyla. O halde yapılması gereken klâsik kelâm geleneğinde hakkıyla işlenen bu konunun tekrar ve de gerekirse yeni bakış açılarıyla ele alınmasıdır.

---

[108] Bk. İbn Metteveyh, *a.g.e.*, II, 175.

[109] Bk. Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XI: *et-Teklîf* (nşr. M. Ali en-Neccâr – Abdülhalîm en-Neccâr), Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-telîf ve't-terceme 1965, 134.